

Riedel, Gustav

**Zhodnocení Feurbachova vlivu na mladého Marxe ; Kritika
Plechanovova a Mehringova hodnocení tohoto vlivu ; Pokus o
periodizaci filosofického vývoje mladého Marxe**

In: Riedel, Gustav. *Ludvík Feuerbach a mladý Marx*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 164-186

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119247>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZHODNOCENÍ FEUERBACHOVA VLIVU
NA MLADÉHO MARXE.
KRITIKA PLECHANOVOVA A MEHRINGOVA
HODNOCENÍ TOHOTO VLIVU.
POKUS O PERIODIZACI FILOSOFICKÉHO
VÝVOJE MLADÉHO MARXE.

Lze tedy (když jsme si uvědomili všechna tato fakta) tvrdit, že Feuerbachův vliv na myšlenkový vývoj mladého Marxe v letech 1841–44 stále vzrůstal a že zvláště významnou, přímo rozhodující úlohu měl od února 1843, od publikování „Prozatímních thesís“?

Feuerbach nesporně svou kritikou náboženství a idealismu vykonal důležitou průpravnu práci pro vědecké poznání společenských zákonitostí. Bez obsáhlého materiálu, který snesl a zpracoval, a bez filosofických důsledků, které z něho vyvodil, byla by bývala Marxova cesta k dialektickému a historickému materialismu jistě v mnohém ohledu značně obtížnější a pravděpodobně i delší. Je třeba vidět, že celý boj proti hegelovské filosofii a zvláště proti jejím společenskovědním závěrům nebyl vyvolán *výlučně* sociálně ekonomickou a politickou situací Německa čtyřicátých let 19. století, ale *na tomto základě také* — a platí to především pro jeho *formy* — vnitřními rozpory Hegelovy filosofie samé, její dvojakostí, rozporem mezi revolučním jádrem její dialektické metody a jejím uzavřeným „systémem“, jakož i jejím panteismem, umožňujícím někdy až téměř ateistickou interpretaci, a oficiální křesťanskou teologií, k níž se Hegel sám hlásil. Měl-li být Hegelův idealismus překonán — a jeho neschopnost vyřešit konkrétní palčivé otázky doby z hlediska pokrokových společenských sil byla neustále dokumentována právě těmito společenskými problémy, společenskou praxí —, pak k tomu byla Feuerbachova filosofie historicky ne-li nezbytně nutným, tedy jistě zcela pochopitelným a nesporně ústrojným stupněm, a je přirozené, že právě proto především ona vtiskla formám, v nichž se toto překonávání dalo, svůj ráz.³⁵⁰) Ale toto postavení Feuerbachovy filosofie v dějinném vývoji vědeckého filosofického myšlení za konkrétních podmínek sociálně ekonomických poměrů Německa mělo za následek, že v ní byla celá řada významných otázek buď opominuta, nebo řešena nesprávně, jako především zavržení dialektiky; v každém případě byl však Feuerbach nesporně spojovacím článkem mezi filosofií Hegelovou a dialektickým a historickým materialismem.

Tak je také třeba chápat Leninovu poznámku o „kruzích“ ve filosofii,

kde je jako takový „kruh“ uváděn i „Hegel–Feuerbach–Marx“,³⁵¹⁾ i další Leninovy zmínky o této otázce: „Marx a Engels, kteří vyrůstali z Feuerbacha“,³⁵²⁾ Marx „... dokázal přes Feuerbacha dát se přímo materialistickým směrem proti idealismu“,³⁵³⁾ „... mínění L. Feuerbacha, který... byl materialistou a jehož prostřednictvím Marx a Engels, jak známo, došli od Hegelova idealismu ke své materialistické filosofii“.³⁵⁴⁾

Znamená to však, že historický – z hlediska celkových dějin filosofie – spojovací článek je vždycky nezbytně nutný pro další, vývojově vyšší článek „kruhu“? Lenin předesílá své poznámce o „kruzích“ ve filosofii velmi důležitou připomínku: „Je nutná chronologie osob? Nikoli!“³⁵⁵⁾ To znamená, že filosofie *systematicky* pozdější nemusí být vždy také *časově* pozdější, že může celá nebo zčásti „předběhnout“ systematický vývoj, že konkrétní historický průběh může být odlišný od „vnitřního“ systematického rozvoje filosofické problematiky.³⁵⁶⁾

Domnívám se, že právě vztah Feuerbach–Marx je typickým případem, resp. modifikací takového porušení „chronologie osob“. Fakta uváděná v předchozích kapitolách dokazují, že rozvoj světového názoru Marxova byl sice v průběhu let 1840–44 do značné míry po celé řadě stránek *souběžný* s vývojem světového názoru Feuerbachova do této doby, že se však Marx vyvíjel v materialistu v důsledku svých praktických zkušeností z politického, novinářského života a v důsledku své vlastní teoretické kritiky hegelovství do značné míry *nezávisle* na Feuerbachovi. Bez Feuerbachovy práce by byl Marxův vývoj jistě býval značně ztížen, Feuerbach mu zajisté mnoho hledání, především kritické přepracování velkého množství literární produkce a teoretické kritiky náboženství (v tehdejší Německu nezbytně nutné), uspořil a nesporně jej silně podněcoval: urychlil a usnadnil jeho vlastní překonávání filosofického idealismu, ukázal mu nutnost analýzy společenských problémů, které Feuerbach sám nerozřešil, a tím jej přímo provokoval k hlubší kritice práva, státu, politiky a společnosti vůbec. Filosofie Feuerbachova měla tedy silný vliv na vytváření Marxova světového názoru, a tím do jisté míry i na jeho přechod od revolučního demokratismu k revolučnímu proletářskému hnutí a k vědeckému komunismu – ale byl to v podstatě *souběžný* vývoj dvou myslitelů, jednoho staršího, který již svým věkem, svou životní zkušeností, svými materiálovými znalostmi a last but not least i svým živým, „osvěžujícím“ slohem silně působil, a druhého mladického, který šel v mnohém ohledu stejnou cestou, ale přitom *svou* cestou, svou *vlastní* cestou, a který byl dokonce v *základních* filosofických otázkách již od počátku r. 1842 vždy trochu *dále* než Feuerbach. Marx, i když je Feuerbachem nadšen, je jím nadšen *kriticky*, okamžitě ho přepracovává a *nikdy*, ani v r. 1841, mu není poplatný v chybách.

Nelze opomíjet skutečnost, že Feuerbach byl sice první, kdo v Německu s velkým ohlasem proklamoval materialismus, že však zároveň cestu k důslednému materialistickému řešení společenských otázek zakrýval. Odhalil sice náboženskou i hegelovskou mystifikaci skutečnosti, ale na jejich místo postavil mystifikaci jinou, antropologickou. A Marx, jak víme, okamžitě, hned počátkem r. 1842, *tuto stránku Feuerbachovy filosofie, toto zkreslení skutečných lidských vztahů rozpoznal a ostře kritizoval.* Nelze tedy vůbec mluvit o *sílení* ideového vlivu Feuerbachova na Marxe v letech 1841–43, tím méně pak o nějakém *náhlém* a rozhodujícím *vzrůstu* tohoto vlivu počátkem r. 1843, po zveřejnění Feuerbachových „Prozatímních thesí“, jak to předpokládá Franz Mehring. To není žádné *podceňování* Feuerbachova významu v dějinách filosofie, nýbrž jen *objasnění* jeho úlohy, a to nikoli obecně ve „vyústění německé klasické filosofie“, kde jeho význam je nesporně „epochální“, nýbrž konkrétně v historickém vývoji názorů mladého Marxe.

Domnívám se, že feuerbachovský materialismus, který byl nesporně vedle Hegelovy dialektiky jedním z nejzákladnějších odborně filosofických a gnoseologických zdrojů marxismu, působil na mladého Marxe již od r. 1841 především v tom smyslu, že si Marx na něm stále hlouběji uvědomoval *nedostatečnost* myšlenkového převratu, který byl Feuerbachem vyvolán.³⁵⁷⁾ Marx nikdy nebyl ortodoxním feuerbachovcem a jeho přechod od idealismu k materialismu a od prvopočátečního demokratismu přes revoluční demokratismus ke komunismu se odehrával v neustálém a pořád důslednějším odhalování *omezenosti* Feuerbachova světového názoru. Marxův nesouhlas s Feuerbachem je sice zprvu uctivý a má charakter pouhé opravy nebo snad ještě spíše pouhého doplnění, ale zásadně odlišný pohled na *společenskou podmíněnost* problematiky je od prvopočátku jasně zřetelný a stále se stupňuje.

Konkrétní obsah Feuerbachova vlivu na mladého Marxe vidím právě v tom, jak Marx na Feuerbacha *reagoval*. A to jistě není vliv malý, a Marx sám plným právem i za svoji osobu vděčně Feuerbacha vzpomíná tak, že Lenin mluví o Marxově „vřelé chvále“ Feuerbacha.³⁵⁸⁾ V „Ekonomicko-filosofických rukopisech“ hovoří sice Marx koncem srpna 1844 o „skutečné teoretické revoluci“ provedené Feuerbachem ve filosofii,³⁵⁹⁾ ale třeba vzít v úvahu, že to platí pouze pro německé poměry a že nazíráno z hlediska vývoje celosvětové filosofie Marx zde jeho historickou úlohu poněkud nadsazuje a že mu zčásti připisuje i svoje vlastní zásluhy.³⁶⁰⁾ Čím se Marx již tehdy zásadně od Feuerbacha liší, je zřejmé zvláště z partie o soukromém vlastnictví a o komunismu v týchž „Ekonomicko-filosofických rukopisech“.³⁶¹⁾ Marx zde výslovně hovoří o pozdějších Feuerbachových pracích, o „Prozatímních thesích“ a o „Základech filosofie budouc-

nosti“, tedy o době, v níž se jeho vlastní stanovisko již *zásadně* lišilo od názorů Feuerbachových, v níž proti Feuerbachovu antropologickému materialismu již mluví o člověku společenském a v níž už významně zdůrazňuje úlohu aktivní činnosti, úlohu praxe v poznávacím procesu. Užívá ještě hojně Feuerbachovy terminologie i způsobu jeho argumentace, ale co je nejdůležitější — *obsah* této terminologie je již zcela nový. Marx se o tom sám později zmiňuje v „Německé ideologii“: „Jak to přišlo, že si Němci »vzali do hlavy« tyto iluze? Tato otázka otvírala dokonce německým teoretikům cestu k materialistickému... nazírání světa. Tento postup byl naznačen již v „Německo-francouzských ročenkách“, a to v »Úvodu ke kritice Hegelovy filosofie práva« a »K židovské otázce«. Poněvadž se to však tehdy stalo ještě ve filosofické terminologii (tj. ve Feuerbachových termínech — pozn. G. R.), daly zde tradičně užívané filosofické výrazy jako »lidská podstata«, »rod« atd. německým teoretikům příslušný podnět k tomu, aby skutečnému vývoji špatně porozuměli a aby se domnívali, že tu opět běží jen o nové obrácení jejich obnošených teoretických kabátů.“³⁶²) — A když Marx o 22 let později objevil v knihovně dr. Kugelmanna výtisk „Svaté rodiny“, napsal 24. dubna 1867 Engelsovi: „Byl jsem příjemně překvapen, když jsem shledal, že se za tuto práci nemusíme stydět, ačkoli Feuerbachův kult působí nyní na člověka velmi humoristicky.“³⁶³)

To jsou důkazy naprosto odlišného pojetí materialismu u Feuerbacha a Marxe v těchto letech. Marx však ještě nevystupuje proti Feuerbachovi otevřeně; je si zřejmě vědom toho, že hlavním úkolem dne je boj proti anarchizujícím zbytkům mladohegelovství, proti „filosofii sebevědomí“ a proti maloburžoaznímu frazérství „pravého socialismu“, a proto nijak nezdůrazňuje podstatný již rozdíl mezi názory svými a filosofií Feuerbachovou; naopak, snaží se vyzvedávat společné základní filosofické východisko, materialismus, neboť zásadní boj za materialismus chápe zřejmě jako nejvýznamnější. To ovšem neznamená, že by s řešením Feuerbachovým souhlasil; svoje vlastní stanovisko nepovažuje však za tak *podstatně* odlišné, aby v konkrétní situaci zastínilo hlavní Feuerbachův přínos, proklamování materialismu v Německu. Ale fakticky zde jeho stanovisko je již nové a Marx kráčí stále kupředu, k dialektickému a historickému materialismu a ke komunismu.

Toto hodnocení se plně shoduje i s názorem V. I. Lenina na Feuerbachovo působení na mladého Marxe. Lenin píše: „Počínajíc léty 1844—45, kdy se *utvořily* Marxovy názory, byl Marx materialistou, a to přívržencem L. Feuerbacha, jehož slabé stránky viděl i *později výhradně* v nedostatečné důslednosti a všestrannosti jeho materialismu. Světodějný, »epochální« Feuerbachův význam spatřoval Marx zejména v tom, že se Feuer-

bach rozhodně rozešel s Hegelovým idealismem a proklamoval materialismus...“³⁶⁴) Jestliže Marx *i později* než v r. 1844 viděl jisté slabé stránky Feuerbachovy, znamená to, že je jako slabé stránky viděl přinejmenším již v r. 1844; toto datum však Lenin označuje jako dobu, kdy se Marxovy názory již *utvořily*, a tedy nikoli jako dobu *vznikání* těchto názorů. Historická fakta pak ukazují, že se v tomto procesu, kdy se Marxův materialismus teprve formoval, projevoval již v samém počátku, od r. 1842, Marxův *kritický* přístup k Feuerbachovi. V tomto smyslu je také třeba rozumět jiné Leninově zmínce o tom, že... „Marx postoupil v letech 1844—47 od Hegela k Feuerbachovi a *dále* za Feuerbacha k historickému (a dialektickému) materialismu“.³⁶⁵) Zásadně se pak Lenin k této otázce vyjadřuje takto: „... u Marxe je spousta *nového* a zajímá jej jen pohyb vpřed od Hegela a od Feuerbacha *dále*, od idealistické dialektiky k *materialistické*“.³⁶⁶)

Z toho všeho plyne, že teorie uváděné na počátku našeho pojednání sub 2 jsou správné jen s jistou výhradou, pokud se totiž pod „vlivem“ Feuerbachovým rozumí Marxovo *kritické* a *přetvářející* přijímání Feuerbachových tezí, což přirozeně předpokládá Feuerbachův *popud*. Toto stanovisko nijak nevyvrací ani neoslabuje mnohá Marxova a hlavně Engelsova svědectví o Feuerbachově velkém vlivu na utváření jejich světového názoru, nýbrž je *zpřesňuje* a *historicky zdůvodňuje*.

Ze všech těchto důvodů se pak jeví jako zcela nesprávné teorie sub 1, konstatující zvláště v interpretaci připisované Plechanovovi velmi zjednodušené schéma Hegel - Feuerbach - Marx, jako by se Marx bezprostředně po vydání „Podstaty křesťanství“ stal pravověrným feuerbachovcem a teprve později sloučil feuerbachovský materialismus s hegelovskou dialektikou, čímž vytvořil marxismus. Nesprávnost těchto jasně vulgarizujících názorů nespočívá však jen v přehlížení zcela nesporných fakt z Marxova vývoje, nýbrž i v tom, že marxistická filosofie je v tomto pojetí objektivně vydávána za plochý eklekticismus, čímž se zastírá skutečnost, že marxismus je vyšší, kvalitativně odlišný stupeň ve vývoji filosofie.

Marxismus naprosto není nějakým mechanickým součtem obou filosofických směrů, Hegelova a Feuerbachova, ani mechanickým součtem „kladných jader“ těchto filosofii. Starý materialismus, včetně Feuerbachova, byl přece metafyzický a nedialektický a Marx proti takovému materialismu vedl již od nejranějších dob svého tvořivého filosofického života cílevědomý boj. A obdobně bojoval i proti idealistické dialektice, aby ji konečně postavil z hlavy, na které stála, na solidní půdu bezpředsudečného materialistického světového názoru. To představuje *zásadní přepracování* jak staré dialektické metody, tak starého materialismu ve

zcela nový světový názor, který se naprosto nemůže chápat jako mecha-
nická výslednice filosofii předchozích.

Jak ukázal náš historický přehled, nebyl Marx nikdy ani ortodoxním hegelovcem, ani ortodoxním feuerbachovcem, a nelze proto vůbec hovořit o tom, že by byl Marx nejprve přešel od Hegela (třeba kriticky pojímaného) k Feuerbachovi (třeba rovněž kriticky pojímaného) a potom že by bylo došlo k jejich „sjednocení“. Takové pojetí by odpovídalo teorii „tří fází“, připisované Plechanovovi.

Jak jsme již ukázali v 1. kapitole, nebyla sice tato teorie ve své vy-
hrocené podobě Plechanovem hlásána, ale přece jen zůstává faktem, že
se Plechanov v otázce vzniku marxismu dopustil řady chyb. Především
počítá mladého Marxe z období jeho disertace mezi „čistokrevné idea-
listy hegelovské školy“; to znamená, že zcela přehlíží ty rysy, jimiž se
Marx již ve své disertaci liší od Hegela, i když ovšem základní idealis-
tické stanovisko tehdy ještě plně zastával. Dále Plechanov tvrdí, že Marx
stojí v „Německo-francouzských ročenkách“ — a teprve v tomto časopise!
— „na stanovisku Feuerbachova humanismu“. Plechanov tedy přehlédl,
že Marx v této době právě *feuerbachovský* humanismus s jeho abstrakt-
ním chápáním člověka ostře kritizoval. A konečně Plechanov píše, že ve
„Svaté rodině“ — až ve „Svaté rodině“! — udělal Marx „několik dalších
důležitých kroků k propracování Feuerbachovy filosofie“.³⁶⁷⁾

Tyto chyby vedou potom Plechanova k řadě nesprávných závěrů. Líčí
především Feuerbacha jako bezprostředního „filosofického předchůdce“
Marxova, jenž vytvořil „filosofickou základnu“ Marxova světového ná-
zoru.³⁶⁸⁾ Již tato formulace je věcně i historicky zcela nepřesná. Ale nej-
důležitější je, v čem vidí Plechanov tuto filosofickou základnu. Ve feuer-
bachovském *spinozismu*, tj. ve Spinozovi zbaveném teologických přívěsků,
takže vystupuje jeho pravý materialistický obsah. Plechanov se opětovně
snaží, zvláště ve své předmluvě k 2. vydání ruského překladu Engelsova
„Ludvíka Feuerbacha“ dokázat, že Feuerbach byl silně ovlivněn Spino-
zou; opírá se hlavně o Feuerbachovy teze z jeho „Dějin novější filoso-
fie“, v nichž Feuerbach skutečně prohlašuje, že Spinozova substance
čili, vyjádřeno teologickým jazykem, bůh je ve skutečnosti přírodou, že
tajemstvím, tj. pravým smyslem Spinozovy filosofie je příroda.³⁶⁹⁾ Stačí
tedy Spinozu „odteologizovat“ a máme Feuerbacha, říká Plechanov.

Feuerbachův vztah ke Spinozovi ovšem není zdaleka tak bezprostřední,
jak se Plechanov domnívá. Feuerbach sám se vyjadřuje mnohem přes-
něji; ukazuje, že Spinoza nepojímá přírodu jako smyslovou bytost, nýbrž
jako něco odtažitého, metafyzického, takže podstata přírody mu nezna-
mená nic jiného než podstatu rozumu. Spinoza odmítá dualismus přírody
a boha a působení přírody je mu působením božím, což znamená, že se

bůh podle něho projevuje přirozeně, nikoli prostřednictvím nadpřirozených zázraků; ale přesto je stále u kořene všeho bůh jakožto bytost od přírody odlišná, takže bůh zde hraje úlohu subjektu a příroda pouze úlohu predikátu.³⁷⁰⁾ Feuerbach je si dobře vědom zásadní odlišnosti filosofie své a Spinozovy a celkem správně chápe jisté materialistické tendence u Spinozy, které měly v dějinách filosofie nesporně nemalý význam. Byl si tedy Feuerbach sám vědom toho, že vztahy jsou zde značně složité, a nedá se vůbec říci, že by byl ke svému materialismu přiveden Spinozou, promyšlením Spinozy; v původním zpracování spinozovské partie v jeho „Dějínách novější filosofie“ není ještě vůbec zmínky o nějaké materialistické interpretaci Spinozy a všechny citáty, o které opírá svůj názor Plechanov, pocházejí až z § 100 této práce, jenž nese podtitul „Kritické závěrečné poznámky z 1847“.³⁷¹⁾ Feuerbach si tedy zřejmě před svou kritikou Hegelovy filosofie z r. 1839 a před vypracováním svého materialistického názoru v „Podstatě křesťanství“ a v dalších svých spisech svoji „závislost“ na Spinozovi nijak neuvědomoval a teprve dodatečně, až po vypracování svého materialistického učení, objevil také ve Spinozovi materialistické „jádro“. Systematicky vzato, jsou zde ovšem jisté souvislosti mezi filosofií Spinozovou a Feuerbachovou, a historik filosofie musí na ně poukázat a vysvětlit je; to však neznamená, že v konkrétním historickém vývoji musel být Feuerbach Spinozou bezprostředně ovlivněn. Spinozovy vlivy na Feuerbacha a vztahy jejich učení jsou mnohem složitější a příbuznost není tak jednoznačná, jak to líčí Plechanov; nemůžeme se zde těmito otázkami podrobněji zabývat, ale bylo by jisté velmi záslužné, kdyby vztah Spinoza — Feuerbach a především otázka tzv. Spinozova materialismu byly seriózně zpracovány.

Není-li Spinozův vliv na Feuerbacha tak bezprostřední, nelze pak už vůbec tvrdit, že marxistický materialismus je rovněž „druh spinozismu“, jak se vyjádřil Plechanov ve svých polemikách s Bernsteinem³⁷²⁾ a jak to později opakoval v předmluvě k 2. vydání ruského překladu Engelsova „Ludvíka Feuerbacha“; slůvkem „druh“ zde myslel spinozismus osvobozený od teologického roucha.³⁷³⁾ Zvláště důrazně to pak říká v „Základních otázkách marxismu“: „A právě tento spinozismus, zbavený Feuerbachem teologického přívěsku, byl stanoviskem, ke kterému přešli Marx a Engels po svém rozchodu s idealismem. — Ale zbavit spinozismus jeho teologických přívěsků znamenalo odhalit jeho pravý materialistický obsah. Následkem toho byl spinozismus Marxův a Engelsův novějším materialismem.“³⁷⁴⁾

Tato redukce Marxova materialismu na Spinozu, třeba Feuerbachem zbaveného „teologie“, neodpovídá ovšem vůbec historickým skutečnostem. Zde vystupuje Plechanovova chyba v hodnocení vztahu Spinoza -

Feuerbach a zvláště Feuerbach - Marx zvláště jasně a ukazuje se i její zdroj: Plechanov chápe dějiny filosofie v podstatě jako filiace idejí, zužuje si je v pouhou „vlivologii“ a přes deklarace o významu praxe podceňuje úlohu praxe v rozvoji teoretického myšlení. Ze souhrnu těchto chyb potom plyne, že Plechanov nevidí žádný podstatný rozdíl mezi materialismem Feuerbachovým a Marxovým. Ne že by zde neviděl žádný rozdíl, tak slepý samozřejmě není; ale celý rozdíl se mu redukuje na to, že Marx *doplnil* Feuerbachův materialismus dialektikou a historickým materialismem. Ale právě jen doplnil. Teze, že Marx a Engels „přešli“ ke spinozismu, zbavenému Feuerbachem teologie, kterou jsme nahoře citovali, jenom dokumentuje, jak Plechanov nechápe plný význam té skutečnosti, že marxismus není jen plynulým pokračováním jistých teoretických pramenů, nýbrž že je něčím kvalitativně zcela novým, že je jejich *revolučním* přehodnocením.

Plechanov uznává jako Marxův geniální přínos jen objev historického materialismu, i když zdůrazňuje, že u Marxe dochází k naprosto neoddělitelné jednotě filosofického a historického materialismu; že filosofický materialismus, z něhož Marx vychází, je kvalitativně nový, nesppekulativní, tj., že tento materialismus má své východisko ve společenské praxi. Cituje např. známý Marxův výrok o tom, že člověk svým působením na přírodu mění zároveň i svoji vlastní podstatu, ale hned nato dovede napsat: „Ale přece je nutno přiznat, že Marxova gnoseologie přímo pochází od Feuerbachovy – anebo chcete-li – je vlastně Feuerbachovou gnoseologií, *prohloubenou* Marxovou geniální opravou.“³⁷⁵) Tedy stále jen prohlubování, nikoli kvalitativní změna; stále nepochopení skutečné úlohy praxe. Jednota filosofického a historického materialismu je tak podle Plechanovových představ uskutečňována jako čistě logický proces, odlučitelný od konkrétní revoluční praxe, a tedy konec konců na ní nezávislý.³⁷⁶)

Plechanov zná samozřejmě materialistické pojetí dějin a ví, jaký význam má praxe v dějinách. Uznává tedy rozhodující úlohu rozvoje výrobních sil a společenské praktické činnosti ve vývoji společnosti „v poslední instanci“, ale často značně abstraktně, takže v konkrétních případech má leckdy sklon k přeceňování vnitřních, systematických teoretických souvislostí a k podceňování primární úlohy historicky daných sociálně ekonomických skutečností, resp. vývojových tendencí. Dějiny myšlení se mu často prakticky zúží v dějiny filiací a ve „vlivologii“, i když takové pojetí teoreticky odmítá. Hodnocení vlivu Spinozovy filosofie odteologizované Feuerbachem, resp. přímo vlivu Feuerbachova na mladého Marxe je charakteristickým příkladem Plechanovovy neschopnosti vidět v marxistickém materialismu něco více než pouhou „opravu“ Feuerbachovy filosofie.

Plechanov neustává prohlašovat, že „čistě“ materialistické řešení otázky o „hmotě mozku“, jak je podal Feuerbach, to jest řešení mechanickomaterialistické, „bylo přijato také Marxem a Engelsem“ a „stalo se základnou jejich vlastní filosofie“,³⁷⁷⁾ že Marx a Engels byli nějakou dobu následovníky Feuerbachovými a navždy, do konce svého života jimi zůstali, pokud šlo o filosofické otázky, o obecný filosofický názor na vztah subjektu a objektu“.³⁷⁸⁾ Zná ovšem Marxovu kritiku Feuerbacha, především jeho „Teze o Feuerbachovi“, ale nepřestává dokazovat, že Marxova kritika Feuerbacha nevybočuje z mezí „oprav“:

„Říká-li se, že Marx a Engels byli po určitou dobu stoupenci Feuerbachovými, pak to má nejčastěji vyjadřovat, že se světový názor Marxův a Engelsův podstatně změnil a lišil od názoru Feuerbachova, když ta doba uplynula. Tak si to představuje Karel Diehl, který tvrdí, že se obyčejně přehání Feuerbachův vliv na Marxe (Handwörterbuch der Staatswissenschaft V, str. 708). To je ohromný omyl. I když Marx a Engels přestali být Feuerbachovými stoupenci, nepřestali nikterak sdílet s ním značnou část jeho názorů. To nejlépe dokazují ony teze, ve kterých Marx kritizoval Feuerbacha. Tyto teze neodstraňují základy Feuerbachovy filosofie, nýbrž je opravují. Opravují jenom jeho tvrzení a hlavně žádají jejich daleko důslednější používání k objasňování skutečnosti, která obklopuje člověka, a zvláště k objasňování činnosti samotného člověka, a to důsledněji, než to činí Feuerbach.“³⁷⁹⁾

Týká se to hlavně výkladu pojmu „lidské bytí“, jenž u Feuerbacha znamená pouze pospolitost, jednotu „Já“ a „Ty“; tuto neurčitost „napravuje“ Marx tím, že člověka definuje jako sumu společenských vztahů, a tím právě překonává idealismus v pojetí dějin, který Feuerbach sám nikdy nebyl schopen překonat.³⁸⁰⁾ Přesto však Plechanov v této souvislosti parafrázuje Marxe a zcela neoprávněně ztotožňuje jeho názory s hlediskem Feuerbachovým: „»Není to myšlení, které určuje bytí, ale bytí určuje myšlení«. Tato myšlenka je základem celé Feuerbachovy filosofie a také Marx a Engels ji kladou za základ materialistického objasňování dějin.“³⁸¹⁾ Pozorný čtenář si jistě povšiml, že Marxova myšlenka je zde parafrázována velmi nepřesně. Marxova známá teze zní: „Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich *společenským* bytím.“³⁸²⁾ Plechanov zde úplně opomíjí zásadní rozdíl mezi *společenským* bytím u Marxe a prostým biologicko-psychickým bytím u Feuerbacha, což je v našem případě nejdůležitější, neboť v tom je právě *základní* rozdíl mezi materialismem mechanickým, metafyzickým, a materialismem dialektickým. Zde jsou kořeny všech Plechanovových chyb v hodnocení Feuerbachova vztahu k Marxovi: uznává sice a slovem celkem věrně reprodukuje Marxovu kritiku Feuerbacha,

ale kvalitativní odlišnost Marxova stanoviska spatřuje jen v jeho „opravě“ Feuerbacha, což je ovšem naprosto nedostatečné.

Nepřekvapuje proto, že přibližně stejně hodnotí i vztah dialektiky Hegelovy k dialektice Marxově a že celý marxismus objektivně chápe jen jako prostou *syntézu* Hegelovy dialektiky s Feuerbachovým materialismem. A tak, i když Plechanova nelze považovat za původce teorie „tří stadií“, jak přesvědčivě dokázal V. P. Tkačenko, má k ní přece jen dosti blízko a tato teorie může být z jeho názorů snadno odvozena, zamlčí-li se, že Plechanov nikde netvrdí, že by byl Marx v některé etapě svého vývoje zavrhoval dialektiku. V této věci zastával Plechanov, třebaže nevidí zásadní, kvalitativní rozdíl mezi dialektikou Hegelovou a Marxovou a z Marxe dělá v jeho nejranějším období neprávem ortodoxního hegelovce, správné stanovisko.³⁸³⁾

Obdobný názor, ostatně s odvoláním na Plechanova,³⁸⁴⁾ zastává i Franz Mehring. Ani on zcela nepochopil kvalitativní novost marxistické filosofie a podobně jako Plechanov považuje za hlavní přínos Marxův objevení historického materialismu. Jinak v podstatě ztotožňuje materialismus Feuerbachův s materialismem Marxovým a připisuje dokonce Marxovi (a Engelsovi) názor, že v oblasti přírodovědy plně platí mechanický materialismus (a tedy i Feuerbach), který se pouze v oblasti společnosti lidské a jejích dějin ukazuje nedostatečným.³⁸⁵⁾ Před svou aplikací materialismu na dějiny lidstva stál prý Marx plně na stanovisku Feuerbachově.³⁸⁶⁾ A teprve při rozpracování společenskovední problematiky prý zjistil, že v oblasti společenské platí dialektika; pokud jde o oblast přírodovědnou, zůstával však i nadále feuerbachovcem, a jak Mehring výslovně píše, „mechanickým“ materialistou.³⁸⁷⁾ A tak i Mehring vykládá marxismus jako prostou syntézu Hegelovy dialektiky a Feuerbachova materialismu a není si vědom jejich kvalitativní rozdílnosti.³⁸⁸⁾

Podobné stanovisko zastávají i Děborin, Rjazanov a řada menševizujících idealistů z dvacátých a z počátků třicátých let. Tak např. D. Rjazanov tvrdí, že v období od „Německo-francouzských ročenek“ až do jara 1845 „... spočívá komunismus Marxův a Engelsův stále ještě na základě filosofie »reálného humanismu«; jsou tedy potud oba ještě feuerbachovci“.³⁸⁹⁾ To je jakoby okopírováno z Plechanova a Mehringa³⁹⁰⁾ a sdílí to s nimi stejné chyby: ignorování historických faktů a zcela nepřipustné ztotožňování humanismu Feuerbachova a Marxova.

Pokud jde o historická fakta, dali se snad všichni tři autoři ovlivnit tvrzením Engelsovým v jeho „Ludvíku Feuerbachovi“: „... kult abstraktního člověka, který je jádrem Feuerbachova nového náboženství, bylo nutno nahradit vědou o skutečných lidech a jejich dějinném vývoji. Toto další rozvinutí Feuerbachova hlediska dále nad Feuerbacha *zahájil* r. 1845

Marx ve »Svaté rodině«.³⁹¹⁾ Engels se však zde, v roce 1888, již značně mýlí v dařování; historické sledování Marxova vývoje nám ukázalo, že právě feuerbachovský „kult abstraktního člověka“ a tedy i jeho metafyzický humanismus byl Marxem v zásadě odmítnut již počátkem r. 1842. Marx v této době i vždy později souhlasně přijímá i opakuje Feuerbachovu tezi, že člověk je pro člověka nejvyšší bytostí – ale co tady rozumí „člověkem“ Feuerbach a co jím rozumí Marx? Pro Feuerbacha je „člověk“ abstraktní biologicko-psychicky fundovaná bytost s věčnou, jednou pro vždy danou „přirozeností“, přes svůj život v pospolitosti izolovaná od *společenských* vazeb; odtud ono idealistické chápání společenských vztahů i převážně etická problematika, v níž se Feuerbachovi zužují společenské problémy; pro Marxe je naproti tomu „člověk“ ve stále plněji chápaném smyslu konkrétním souhrnem společenských vztahů, rozvíjejícím se na základě své praktické činnosti v přírodě i ve společnosti a řešícím svoje problémy revoluční změnou svého sociálního a politického zřízení nevyhovujícího daným podmínkám. Slovo „člověk“ zní u Feuerbacha i Marxe stejně, ale jeho obsahová náplň je vždy zcela jiná. Tuto skutečnost Plechanov, Mehring ani Rjazanov nepostihli, a to je dalším zdrojem jejich nedocenení kvalitativního skoku, jež filosofie vznikem marxismu prodělala.

Ale i v nejnovější době se setkáváme s formulacemi, které sice deklarativně kvalitativní novost marxismu uznávají a někdy ji i dokazují, ale svou nepřesností dávají podnět k nesprávnému výkladu Marxova vývoje, a tím i marxismu vůbec, a slouží – proti své vůli – komolení marxismu ve spisech jeho nepřátel.

Tak Georg Mende hovoří zcela správně o revoluci ve filosofickém myšlení, která se odehrávala vznikem marxismu, a ostře vystupuje proti chápání marxismu jako syntézy Hegelovy dialektiky a Feuerbachova materialismu.³⁹²⁾ Ale v konkrétním historickém líčení vřouče Marxovo kritické překonání Hegela do let 1843–44, v nichž prý byla idealistická dialektika Hegelova od základu převrácena a ponecháno jen její racionální jádro. „*Nato následovalo* (! – pozn. G. R.) kritické vyrovnání se s materialismem Feuerbachovým zvláště v roce 1845–46.“³⁹³⁾ Marx zprvu sdílel Feuerbachovy názory, ale postupně je překonával; difference zůstaly nejprve nevysloveny, až ve „Svaté rodině“ s nimi Marx vystoupil; Feuerbachův materialismus byl tím pozvednut na vyšší stupeň.³⁹⁴⁾ Mende sice stále zdůrazňuje, že u Marxe nikdy nejde o *mechanické* spojení Hegela s Feuerbachem, ale jeho konkrétní historické líčení, opírající se více o autoritu marxistických klasiků než o podrobné historické zkoumání, vyznívá přesvědčivěji než deklarace o kvalitativní odlišnosti marxistické filosofie od jejich zdrojů, a tak konkrétní výsledek Mendovy práce spíše

přítakává doslovně chápané formulce Hegel - Feuerbach - Marx než historickým faktům.

Zjednodušenému chápání formulky Hegel - Feuerbach - Marx nahrává i formulace E. Albrechta, který hovoří o tom, že Marx a Engels šli „od Hegela přes Feuerbacha“ ke svému vlastnímu názoru.³⁹⁵) Obecně to není, stejně jako obdobná formulace, že Marx a Engels „prošli“ filosofií Feuerbachovou, tak zcela správné; otázka ovšem je, *jak* jí prošli, a přesný výklad Marxova vztahu k Feuerbachovi (a Hegelovi) by zde neměl připouštět možnost různého výkladu. Formulace Albrechtova nevyvrací pojetí, podle něhož byl Marx v určité etapě svého vývoje feuerbachovcem, a proto není vyhovující.

Přesněji by šlo — je-li vůbec nutné podávat stručný výměr — formulovat vztah mladého Marxe k Feuerbachovi (a k Hegelovi) asi takto: Marx od počátků svého tvůrčího života postupně kriticky přepracovával filosofii Hegelovu a zároveň i Feuerbachovu (jakož i učení francouzských materialistů a klasickou politickou ekonomikou i francouzské socialistické teorie včetně utopických) ve filosofii kvalitativně vyšší, a to na základě zkušeností z praxe třídních bojů, v nichž stále nesmlouvavěji stál na pozici proletariátu.

Nejlepší a nejvýstižnější zde však zůstává formulace Leninova: „... u Marxe je spousta *nového* a zajímá jej jen pohyb vpřed *od* Hegela a *od* Feuerbacha *dále*, *od* idealistické dialektiky k materialistické.“³⁹⁶)

Stále se nám ukazuje, že doslovně a zjednodušeně pojímané schéma Hegel - Feuerbach - Marx, i když — *cum grano salis* — odpovídá vnitřnímu systematickému rozvoji filosofie — a *jedině tak* to stojí u Lenina! — vůbec neodpovídá historické skutečnosti ani co do jejího průběhu, ani co do jejího výsledku.

Neudržitelný je také výklad Feuerbachova (a Hegelova) vlivu na Marxe podle formulky „jednak — jednak“: Marx prý jednak něco z Feuerbacha odmítl, jednak z něho něco převzal. Takový eklekticismus je Marxovi zcela cizí; Marx sice z Feuerbacha „převzal“ především „jádro“ jeho materialismu, tj. zásadní principy filosofického materialismu, prohloubené kritikou náboženství a Hegelova idealismu, ale „převzal“ je od prvopočátku *kriticky*. Učinil to však *teprve* tehdy, až ho jeho vlastní kritika Hegelovy filosofie, prováděná pod vlivem praktických zkušeností a praktických úkolů, přivedla k materialistickému řešení a on v materialismu Feuerbachově našel jen potvrzení svých vlastních teoretických závěrů. Právě proto si svůj *kritický* poměr k Feuerbachovu materialismu zachoval i tehdy, když se stal jeho „stoupencem“.

Materialismus Marxův není a historicky nikdy nebyl jen prostým rozvedením materialismu Feuerbachova, a proto se nedá vůbec říci, že by

byl Marx někdy býval Feuerbachovým žákem. Marxův materialismus je prostě jiný materialismus než Feuerbachův, jejich rozdíl není graduální, nýbrž principiální, a Marxův přechod od idealismu k materialismu nelze vůbec chápat jako přechod jen k materialismu Feuerbachovu. Je to „přechod“, který znamená zároveň revoluční převrat starého mechanického materialismu v materialismus vědecký.

Jsou proto zcela nesprávné názory, které zveličují úlohu Feuerbachova vlivu na mladého Marxe v domnění, že Marxův přechod k materialismu byl vyvolán v podstatě tímto vlivem, že Feuerbach dal Marxovi první popud, aby se obrátil k materialismu. Něco takového může tvrdit jen ten, kdo chápe celý Marxův myšlenkový vývoj jen jako filiaci idejí, což ovšem objektivně popírá význam praxe v Marxově teoretickém zrání. Ve skutečnosti se celý Marxův vývoj dál na základě konkrétně historického studia skutečnosti, na základě praxe, na základě kritického překonávání idealismu pod tlakem této praxe a Feuerbachův materialismus zde hrál pouze *pomocnou úlohu*.³⁹⁷⁾

Třeba také odmítnout názor, podle něhož marxistická filosofie vyrostla jednorázovým myšlenkovým aktem pod vlivem Feuerbachovým, jenž prý okamžitě vedl k „obrácení“ Hegelovy dialektiky. Tak jednoduchý, přímý a bezprostřední tento proces nebyl, a nebyl to ani zdaleka jenom Feuerbachův vliv, který zde působil. Dialektický materialismus nevyrůstá jen z filosofie, z jejích imanentních vývojových tendencí a potřeb, nýbrž vyrůstá z rozšíření „čisté“ filosofie na problémy společnosti a její historie jakožto nedílné problémy *vědecké filosofie*, vyrůstá z odhalení zákonitostí lidského společenského hospodaření i třídních bojů, vyrůstá z poznání reálné, objektivní dialektiky v empirických faktech společenského dění. Vyrůstá z *praktických společenských potřeb*, má tedy – přesto, že je filosofií, nebo snad lépe právě proto, že je *vědeckou* filosofií – svoje pravé kořeny jinde než jenom v dosavadní filosofii, má svoje *vlastní* kořeny v revolučním proletářském třídním boji. Nevznikl tedy z vnitřních systematických příčin historie filosofie – i když také ony zde hrály svoji úlohu –, nýbrž z daleko účinněji – často ovšem i skrytěji – působící praktické *historické nutnosti*, ze společenské potřeby zodpovědět palčivé základní otázky doby. Na takové otázky přináší každá třída dříve nebo později i ve vysoké abstraktní rovině svoji odpověď: zralá buržoazie v zemích, kde již pevně držela politickou moc ve svých rukou, reagovala na ně v 2. čtvrtině 19. století – nehledě k rozmanitým podružnějším proudům – pozitivismem, německá buržoazie o něco později ve specifických německých podmínkách hlavně novokantovstvím; němečtí feudální 19. století využívali a zneužívali romantismu; vykořisťovatelé všech tříd a všech dob uplatňovali představy náboženské; mezinárodní dělnická

třída pak vypracovávala marxismus a dialektický a historický materialismus jako jeho filosofický základ. Každá třída na takové objektivně dané základní otázky doby odpovídá všemi, i filosofickými prostředky a využívá k tomu všech dosavadních výsledků odborného filosofického myšlení. Ani marxistická filosofie nevznikla nijak nahodile, tj. jen díky tomu, že se narodil geniální Karel Marx, nýbrž je dějinně nutným produktem boje mezi dvěma antagonistickými třídami, buržoazií a proletariátem. Její zdroj není v tom, že by navazovala na méně dokonalé teorie, přeprocovávajíc je v dokonalejší, resp. co nejdokonalejší, nýbrž těžiště jejího vzniku je ve společenské praxi, v objektivním postavení tříd ve společenském procesu, objasňovaném z hlediska revolučního proletariátu.

Primární zdroj v konkrétním poměru třídních sil platí obecně pro každou filosofii. Pro hodnocení významu každého filosofického učení v dějinách filosofie je rozhodující, z pozice které třídy odpovídá na důležité otázky své doby a jak pomáhá progresivním společenským silám tyto otázky zvládat. Právě tento postup, jen zdánlivě málo „filosofický“, ukazuje se nejpłodnější, neboť tím, že co nejpřesněji určuje působící historická a ekonomická fakta v jejich funkčním sřetězení i odstupňované intenzitě i vzájemné závislosti, vede k poznání toho nejdůležitějšího: k poznání podstatných, rozhodujících, často však na první pohled skrytých pružin myšlenkového vývoje, k poznání společenské podmíněnosti filosofických názorů a teorií ve veškeré její konkrétnosti a dynamičnosti. Každá redukce dějin filosofie na pouhé dějiny filosofických kategorií obchází, i když jde o filiace kategorií filosofického materialismu, rozhodující historickou problematiku a neproniká až k samému kořeni věci.

Celý problém dějin filosofie, filiace idejí a vlivů starších filosofických učení na učení nová tím ovšem vyčerpán není. Sociálně ekonomické skutečnosti působí na rozvoj filosofických (a ovšem i jiných) myšlenek toliko *v poslední instanci*, a proto vlastní *vnitřní vývoj* filosofie, probíhající na základě jejích specifických zákonitostí, nesmí být ani opomíjen, ani zanedbáván. Redukce dějin filosofie na pouhopouhý odraz třídních bojů by z filosofie dělala něco pasivního, něco absolutně nesamostatného, co by jen víceméně zkresleně odráželo fakta z oblasti sociálně ekonomické a politické, co by však samo o sobě nemělo vůbec žádný poznávací význam a co by nemohlo nijak aktivně zasahovat do společenských zápasů. Takové vulgárně ekonomické stanovisko, neuznávající relativní samostatnost vnitřního systematického vývoje filosofických kategorií a tím méně vysokou aktivnost idejí ve společenském dění, by neodpovídalo objektivní povaze věcí. Zpětný vliv idejí, i když tyto ideje samy byly vyvolány konec konců historicky vzniklými činiteli sociálně ekonomickými, představuje významné specifikum společenské skutečnosti a bez něho nelze

nic ve společnosti správně a vyčerpávajícím způsobem vysvětlit. Z toho vyplývá, že je třeba vystopovat nejenom konkrétní sociálně ekonomické podmíněnosti vzniku a rozvoje filosofických učení, ale též působení vlivů předchozích i soudobých filosofických škol, uplatňujících se ovšem jen na podkladě hlubinnějších hybných pák sociálně ekonomických. Dialektické – ne mechanické! – spojování obou těchto vzájemně se podmiňujících momentů je základním požadavkem vědecké metody dějin filosofie; jen takto se můžeme dopátrat toho, o jakou filosofii vcelku jde, jaká je její podstata i její společenská funkce.

Protože Marx je prvním vědecky fundovaným a přísně vědecky postupujícím teoretikem nově do dějin nastupující třídy a protože jeho filosofie je v důsledku toho filosofii naprosto novou, kvalitativně od všech předchozích odlišnou, je na jeho osobním vývoji zvláště zřetelně vidět toto nedílné působení obou vývojových momentů, sociálně ekonomického jako *základního*, a proto *prvořadě rozhodujícího*, a odborně filosofického jako momentu, který určoval především konkrétní *historickou formu* procesu, v němž se rodil základní filosofický obsah Marxova učení.

Je třeba vidět, že se marxismus nevyvíjel a nemohl vyvíjet jako mechanický, bezprostřední, pasivní odraz sociálně ekonomických skutečností, nýbrž že navazoval na určité věcné, obsahové stránky předchozích společenskovědních teorií a nemohl na ně nenavazovat. Podnícen popudy ze společenské praxe Marx hledal – a vědomě hledal (viz jeho stanovisko v době, kdy byl šéfredaktorem „Rheinische Zeitung“) – věcné poučení u francouzských utopických socialistů a komunistů, u historiků francouzské restaurace, u klasiků politické ekonomie, abychom globálně jmenovali jenom ty nejdůležitější teoretické zdroje.

Ale vedle obsahové stránky je zde i metoda, s níž Marx tento obsah, který mu poskytovala jeho vlastní praxe a který poznával teoretickým studiem, zpracovával – a metodickou stránku nelze zanedbávat. Marxova metoda je dialektická a nespadla mu z nebe: je to zase konec konců důsledek jeho praktické činnosti, jeho úzkého sepětí se životem, že všude spatřoval pohyb, vývoj, rozpory, skoky, tedy objektivní dialektiku reálných věcí a reálných vztahů mezi věcmi. Ale *vědomě pracovat* s touto dialektikou jako *obecně* platnou metodou, pochopit význam dialektického myšlení – tomu se naučil u Hegela.

K *materialistické* dialektice se ovšem dostává *především* svou aktivní účastí na politickém životě a svým studiem třídních bojů, spontánního dělnického hnutí, utopických teorií a politické ekonomie a také – hlavně co do formy – působením Feuerbachovým. Dostává se k ní ovšem *také* proto, že si u Hegela osvojil dialektické myšlení. Na této skutečnosti nic nemění fakt, že *Hegelovu* dialektiku dokonale rozbíjí a přetváří v dia-

lektiku zcela jinou, v dialektiku *materialistickou*; vždyť i tento převrat mohl provést *jen tím*, že při něm postupoval dialekticky, že při něm proti Hegelovi užil nejen zásadního materialistického postoje, ale i všech těch racionálních poznatků, jež načerpal u Hegela.

Základním zdrojem vzniku marxistické filosofie je tedy nerozlučné spojení teorie a praxe, v němž má společenská praxe v poslední instanci primát.

Také tyto skutečnosti mluví proti „třífázovému“ rozvoji marxismu, proti formulce Hegel - Feuerbach - Marx. Marx nemohl, osvojil-li si již jednou dialektickou metodu a vycházel-li z praxe třídních bojů, nikdy opustit dialektiku a stát se, byť na přechodnou dobu, feuerbachovcem; nemohl, přikláněje se k materialismu, opustit dialektiku; nemohl proto ani „sloučit“ Hegelovu dialektiku s Feuerbachovým materialismem, nýbrž mohl toliko přetvořit *současně* i filosofii Hegelovu, i filosofii Feuerbachovu ve filosofii kvalitativně odlišnou od každé z nich i od jejich mechanické syntézy (je-li taková syntéza vůbec možná).

A tak to také odpovídá historické skutečnosti. Vývoj marxistické filosofie se neodehrával jako sled několika od sebe víceméně stroze oddělených fází, nýbrž jako *jediný proces*, v němž ovšem můžeme rozeznávat jistá období, charakterizovaná různým stupněm zralosti a důslednosti kvalitativně nových poznatků. V nich se zase odráží různé stupně vyspělosti německého revolučního hnutí i různé stupně vývoje německé a později i mezinárodní dělnické třídy.

Je proto třeba odmítnout periodizaci Marxova filosofického vývoje do tří fází, z nichž v 1. převažuje vliv Hegelův, ve 2. převládá vliv Feuerbachův a 3. představuje syntézu Hegelovy dialektiky a Feuerbachova materialismu. Správná periodizace zde bude muset vycházet nikoli z vlivů Hegelových nebo Feuerbachových, nýbrž ze stupně, v němž se Marx přibližoval dialektickému a historickému materialismu, a z charakteru jeho postoje ke společenským a politickým otázkám — což jsou jen dvě stránky jedné a téže věci.

Nejpřesnější periodizaci podle našeho názoru podal O. M. Bakuradze, jenž — vycházející z Leninových poznámek — dělí Marxův filosofický vývoj na tři základní období, která od sebe ovšem nejsou oddělena strohými hranicemi, nýbrž plynulými přechody:

1. 1836—41 — období Marxových názorů idealistických a revolučně demokratických;
2. 1842 — konec 1843 — období Marxova přechodu od idealismu k materialismu a od revolučního demokratismu ke komunismu;
3. 1844—1847 — období vypracování základů dialektického a historického materialismu a vědeckého komunismu.³⁹⁸⁾

Z toho všeho vyplývá, že se formování marxistické filosofie vůbec nedálo za prvořadého vlivu Hegelova nebo Feuerbachova, nýbrž že se dalo v poslední instanci na základě Marxových zkušeností z politické praxe a na základě jeho studia konkrétní politické a sociálně ekonomické problematiky. To ovšem na druhé straně neznamená, jak jsme to již zdůraznili, že by byl Marx filosoficky vyrůstal zcela bez jakýchkoli filosofických vlivů; říká se tím jen to, že pro vznik marxismu nebyly prvořadě rozhodující tyto filosofické vlivy, nýbrž společenská revoluční praxe.

Naše teze tedy ani v nejmenším netvrdí, že se geneze marxismu mohla obejít bez filosofických vlivů. Marxismus jako každý vážný vědecký směr nezbytně přejímal seriózní filosofické názory i myšlenky předchozí filosofické tvorby. Bez ní by nikdy nebyla vznikla marxistická *teorie*. Ale rozhodující je to — a vznik marxismu to zvláště pádně potvrzuje, že *způsob i směr* navazování na stará filosofická učení nejsou dány imanentním rozvíjením a zdokonalováním jejich myšlenek, nýbrž konec konců základními společenskými potřebami doby a rozhodujícími společenskými třídami v této době činných.

Kořeny vzniku marxismu spočívají v sociálně ekonomických vztazích kapitalistické společnosti koncem 1. poloviny 19. století; ale při teoretické analýze těchto kořenů se samozřejmě navazovalo na to, co bylo v teoretické oblasti již předtím — třeba i za značně odlišných společenských podmínek — vykonáno a braly se popudy z teoretické práce minulých generací. Sociálně ekonomické kořeny zde ovšem rozhodovaly o tom, co se z tohoto teoretického dědictví konkrétně bralo za zdroj dalších analýz i jak a k jakým objektivním účelům se tyto podněty zpracovávaly. Každá revoluce, byť byla sebeepochálnější a znamenala sebevětší skok a přerыв v dějinách lidstva, je zároveň zákonitým pokračováním minulé historie, má v ní své kořeny a nebyla by bez ní možná; budoucnost není od minulosti nikdy oddělena absolutní propastí. Každá revoluce představuje ovšem přerušení předchozího plynulého vývoje a často příkrý zvrat všeho, co dříve bylo, ale je přitom nevyhnutelným produktem této minulosti. Proto s sebou do nového světa přenáší i všechno to, co revolučnímu pokroku tak či onak sloužilo, i když to bylo překryto balastem dobových podmíněných představ a iluzí. To znamená, že se toto přenášení obvykle neděje přímo, krátkou cestou, nezprostředkovaně, a neděje se většinou ani hladce. Přejímání je tedy kritické a jeho výsledkem je ovšem nová kvalita.

To platí přirozeně i pro oblast teoretické práce. Také zde pozorujeme, že se nová kvalita myšlenek rodí z myšlení starého nejen bojovým střetnutím a odmítnutím všeho, co již neodpovídá nově vzniklým skutečnostem, ale zároveň i přijímáním a přetvářením toho, co již v minulosti bylo plodné a skryté v sobě, třeba jen nedokonale a v zárodcích, nosilo budouc-

nost. A *jině v tomto smyslu* lze mluvit o Feuerbachově — i o Hegelově — vlivu na vývoj názorů mladého Marxe.

U takto pojímaného vlivu Hegelova je to zřetelnější než u vlivu Feuerbachova. Zřetelnější proto, že idealistická dialektika Hegelova je Marxem nepochybně převrácena „z hlavy na nohy“, kdežto Feuerbachův materialismus je zdánlivě, „na první pohled“ Marxem pouze „doplněn“ nebo „vylepšen“ o materialismus platný i pro oblast jevů společenských a je dále zbaven „jen“ svého nazíravého charakteru; materialismus je to však v obou případech. Odtud právě pocházejí názory, že Feuerbach hrál rozhodující úlohu v Marxově převrácení hegelovské dialektiky.

Měli jsme již příležitost ukázat, že Marx velmi důkladně přepracovával Hegelovu dialektiku a že nakonec postavil svoji materialistickou dialektiku vědomě a výslovně do ostrého protikladu k idealistické dialektice Hegelově. To však nijak nemluví proti tomu, že mnoho popudů ke správnému řešení řady otázek převzal právě od Hegela. Mohl tak ovšem učinit jen proto, že Hegel znamenal svým způsobem vrchol předmarxovské filosofie a že v jeho učení je skryto mnoho progresivních myšlenek, i když někdy důkladně utopených v krkolomných spekulativních konstrukcích.

Hegelova filosofie byla také, tak jako každá veliká filosofie, myšlenkovým odrazem své doby. Odrážela především tehdejší hlubokou krizi společenskou z pozic rodící se německé buržoazie. Starý feudální svět se i v Německu nezadržitelně rozkládal, staré formy soužití v užších občanských okruzích i ve státě se ukazovaly zvetšelými, rodová privilegia byla uváděna vniveč faktickými výsadami „plnějších peněženek“, tradiční formy hospodaření byly rychle nahrazovány jinými, přírodovědecké objevy přinášely nové pohledy na svět i nové pracovní postupy, zkrátka všechno, v čem a čím lidé dříve žili, ukazovalo svoji nepevnost a pomíjivost. A v této krizi starých institucí, věr a myšlenek, doprovázející zásadní změny ve společenském způsobu hospodaření, živelně vyrůstala buržoazní společnost a dávala si na všechny dobové otázky, pokud se jí bytostně dotýkaly, svým způsobem odpověď — obvykle hned několikrát, na různé teoretické úrovni. Ve vysoce abstraktní rovině a velmi spekulativně je zodpovídal Hegel; jeho učení o neustálé změně všech věcí povzbuzovalo konec konců sebevědomí mladé buržoazie a utvrzovalo ji v přesvědčení, že bude umět přetvořit starý feudální svět ve svět zařízený podle jejích představ a přání. Byla to tehdy třída, která ještě prožívala svůj vzestup, a Hegelova filosofie plně vyjadřovala její revoluční optimismus.³⁹⁹) Nic na věci nemění, že to vyjadřovala v abstraktních kategoriích; i tato forma byla jen odrazem skutečnosti, že německá buržoazie byla, měřeno vývojem v Anglii a v západní Evropě, vývojově zaostalá, že nastupovala k boji o politickou moc v podmínkách, kdy na Západě průběh

protifeudálních revolucí již ukázal sílu lidových pracujících mas a kdy se němečtí měšťáci již začali bát těchto mas, které každá — i jejich buržoazní revoluce — nutně musela mobilizovat. Německá buržoazie byla proto opatrnická, kolísavá, lehce náchylná ke kompromisům s feudály za cenu určitých ústupků z jejich strany, a byla proto konec konců neschopná radikální politické akce.

Nebyla-li však schopna reálných revolučních výbojů v pozemské skutečnosti, ukájela se tím více výboji v oblasti duchovní a byla na ně upřímně hrdá. A byla — v důsledku německých literárních tradic a německého výchovného systému — schopna vybrat si všechno, co pro sebe v dané situaci potřebovala, i z houštin odborné filosofické terminologie, i z abstraktních spekulací Hegelovy filosofie a vychovala si k tomu i řadu vykládačů. Hegelovo učení a jeho historismus vedly buržoazní vědu a s ní i nejprůbojnější vrstvy buržoazie k vědomí přechodnosti, historičnosti všech předcházejících společenských zřízení, což nemohlo nepovzbuzovat její třídní optimismus; Hegelova myšlenka, že i společenský život je vývojový proces řídicí se určitými zákony, a celkové Hegelovo zdůrazňování objektivity zákonů sloužilo téměř cíli, neboť všechno ve společenském životě nasvědčovalo tomu, že dějinná zákonitost je na její, na buržoazní straně.

Ale nejen revoluční jádro v Hegelově dialektice odpovídalo potřebám buržoazie; odpovídaly jim nakonec i její stránky konzervativní. Buržoazní mentalitě, odrážející objektivní postavení buržoazie ve společenském výrobním procesu, odpovídalo plně to, že i když se buržoazie naučila u Hegela chápat pomíjejcnost různých společenských formací, nedovedla pochopit historičnost, a tedy i pomíjejcnost svého vlastního zřízení. Zde jí však zase abstraktní forma Hegelovy filosofie umožnila, aby samu sebe chápala jako nejvyšší stupeň možného společenského vývoje, jako nejdokonalejší projev absolutního ducha. A ještě víc: Hegelova dialektika dějin, pojímaná jako proces sebeuvědomování ducha, projevující se skrze různé společenské instituce a řády, zdůvodňovala zcela uspokojivě kompromisnické nálady německé buržoazie a sloužila tak objektivně smíření buržoazie s junkerskými feudály a křesťanskými, protestantskými i katolickými tmáři nejen v Hegelově hlavě, ale i v politické praxi buržoazie. Hegelova filosofie svou dvojakostí, svými revolučními momenty i svým celkovým reakcionářským duchem odpovídala tedy znamenitě složitému, kolísavému, dvojakému charakteru německých poměrů (neboť i v junkerských vrstvách byly tendence jak po radikálním politickém potlačení kapitalistických kruhů, tak i po kompromisu s nimi).

Přes reakcionářský charakter, který s železnou nutností vyplýval z Hegelovy soustavy, nelze však Hegelovu filosofii co do jejího historického

významu mechanicky srovnávat s učením francouzských materialistů nebo klást dokonce otázku, která z těchto filosofii představuje – v rámci buržoazní filosofie – vyšší formu. Stojí-li francouzští materialisté nesrovnatelně výše svými společenskovědními názory, svým otevřeným protifeudálním zaměřením, svým bojovým ateismem i svým základním světónázorovým materialistickým postojem, překonal zase Hegel svou dialektikou mechanický a metafyzický charakter francouzského materialismu a viděl jako první myslitel v dějinách lidstva zákonitý vývojový proces, což byl i v idealistickém zkreslení veliký pokrok proti osvícenským a mechanikomaterialistickým teoriím, vysvětlujícím dějiny buď jako dílo velkých osobností, nebo jako řetězec náhod.

Bylo již mnohokrát poukázáno na to, že Hegel měl v jistém smyslu výhodnější postavení než francouzští materialisté. V době, kdy následkem ekonomických a společenských převratů i nových přírodovědných poznatků mnozí myslitelé takřka nosem naráželi na dialektiku, byl vskutku objev dialektiky jako obecné zákonitosti objektivního dění, jímž je charakterizována veškerá skutečnost, neskonale snadnější pro idealistu než pro materialistu. (Čímž není řečeno, že dějiny filosofie *musely* takto probíhat.) Pohyb myšlení, pohyb něčeho spirituálního, byl totiž na nedostatečně rozvinutém stupni vědy snadněji pochopitelný než představa vnitřního samopohybu hmoty. Podle analogie s vlastním lidským duševním životem, s projevy vlastní vůle atp. se usuzovalo, že každé jednání je *vyvoláno* myšlením, protože mu myšlení *předchází*, protože je myšlením *zprostředkováno*. Proto prý nemyslicí hmota nemůže sama od sebe jednat, a tedy se nemůže ani sama od sebe pohybovat; každý pohyb vyžaduje hýbatele, tvůrce, duchovní princip. A tehdejší materialismus znal jenom mechanickou formu pohybu hmoty, byl přesvědčen o inertnosti hmoty a *nemohl* mít o ní *jiné* představy. Není to tedy jeho vina, že mu objev dialektiky zůstal zatím uzavřen. Je proto historicky pochopitelné, že moderní dialektiku objevil a rozvinul idealista Hegel – a byl to velký objev, velký myslitelský čin.

Karel Marx to plně uznával. I když nesmiřitelně odhaloval všechny chyby, polovičitosti a překrouceniny Hegelovy filosofie – a Hegel byl přes svou velikost podstatně omezen hranicemi své buržoazní pozice, pozice vykořisťující třídy –, nikdy nepopíral, že se Hegel jako první člověk na světě pokusil vybudovat systematickou dialektiku jako vědeckou metodu poznání, že jako první rozpracovával problematiku jejích kategorií a že v obou směrech podal přes svoje spekulativní konstrukce v podstatě správnou, reálné skutečnosti odpovídající odpověď na mnohé problémy. Je to dáno tím, že dialektická metoda konec konců obráží reálnou skutečnost, reálnou dialektiku reálných věcí, skutečné procesy ve skutečné

přírodě a ve skutečné společnosti. Marx se příliš nezdržuje u spekulativních konstrukcí a jde přímo k jádru věci, k dialektické metodě, jež se mu ve svém předmětném zaměření stává vydatným popudem ke správnému řešení těch otázek, které před něho postavila společenská praxe. V praktickém používání tuto Hegelovu dialektickou metodu potom přetvořil, snesl ji z oblak spekulace na reálnou půdu a tím z ní učinil filosofii kvalitativně jinou.

Nemůže být podle našeho názoru sporu o tom, že Hegelova dialektika, jejíž kritické přepracování bylo takto vyvoláno společenskými potřebami a společenskou praxí, představuje v tomto smyslu jeden z pramenů dialektiky materialistické, i když ta ji neguje a stává se jejím přímým a rozhodným protikladem. Ale dialektická negace neznamenaá popírání původního východiska, a v tomto smyslu Marx nikdy nezapíral, že Hegelova dialektika byla důležitým a bohatým zdrojem jeho vlastního učení. V „Ekonomicko-filosofických rukopisech“ ji nazývá dokonce „matkou“⁴⁰⁰) a ani později nezapomíná, že jí za mnoho vděčí.⁴⁰¹) Uznává i to, že mu byla jakožto obecná metoda velmi užitečná při jeho kritické analýze kapitalistické ekonomiky a zabývá se dokonce plánem vyložit ve zvláštním spisku racionální stránku Hegelovy metody, „aby ji učinil přístupnou i prostému lidskému rozumu“.⁴⁰²) Na druhé straně by ovšem bylo nesprávné domnívat se, že Marx *rozvinul* Hegelovu dialektiku; marxismus nevyrostl z rozvíjení hegelovství, nýbrž Marx využil *všeho racionálního* v Hegelovi a *přepracoval* to, a *jenom* to, nebo chcete-li, *rozvinul* to a *jenom* to v dialektiku kvalitativně novou.⁴⁰³) Tato kvalitativní změna, tento rozchod s Hegelem neznamenaá ovšem naprosté zavržení a zatracení Hegela a vůbec nevyučuje, nýbrž naopak předpokládá, že Marx — ovšem zcela konkrétním způsobem — na Hegela navazuje. Prakticky to znamená, že je třeba Hegela číst a studovat *materialisticky*.⁴⁰⁴)

A v obdobném smyslu třeba také chápat Feuerbachův vliv na Marxe. I zde byl materialismus Feuerbachův nikoli dále rozvinut, nýbrž zásadně *přepracován* v materialismus kvalitativně nový, ale i zde dalo Feuerbachovo učení řadu významných podnětů k rozpracování materialismu *dialektického*. A proto ani zde Marxův *rozchod* s Feuerbachem neznamenaá prosté jeho zavržení a zatracení, i když ovšem Feuerbachův *celkový* význam nedosahuje epochálního významu Hegelova.

Význam Feuerbachova materialistického vystoupení byl ovšem obrovský v Německu a pro německé poměry; ale to neznamenaá, že tento význam byl stejně obrovský pro mladého Marxe. Náš historický přehled ukázal, že se Marx k materialismu dostával celkem nezávisle na Feuerbachovi na základě své praktické politické činnosti jako šéfredaktor „Rheinische Zeitung“, a všechno nasvědčuje tomu, že by se byl k materialismu dostal

– možná s poněkud většími obtížemi a po době o něco delší – i bez Feuerbachova vystoupení. Historické materiály také ukazují, že Marx z Feuerbacha čerpal především *formu* jeho argumentů pro materialismus, nikoli jejich *věcný obsah*; k tomu dospíval Marx sám v důsledku své praxe, v důsledku svého úzkého spojení s konkrétním životem progresivních společenských sil a s jejich konkrétními potřebami. Tím ovšem nepopíráme, že v ledačems důležitém pro svůj *osobní* vývoj byl Marx Feuerbachovi vskutku jakožto objeviteli zavázán. V tak složitých procesech, jako je geneze filosofického názoru, nelze beze zbytku vystopovat každou nitečku a také v hodnocení významu jednotlivých nitek nelze se obejít bez drobných omylů a historických nepřesností. Ale nejde zde o podružné drobnosti, o jednotlivé střely ve velké bitvě; jde tu o *hlavní* souvislosti a vlivy a naše pojetí nechce také dokázat nic víc než *prioritu praxe*, pokud jde o vlivy na myslitelský růst mladého Marxe, a nikterak netvrdí, že by Feuerbach na Marxe vůbec žádný vliv nebyl vykonával. Naše popírání *rozhodujícího* vlivu Feuerbachova na vývoj materialistických názorů Marxových také nijak nenahrává a nemůže nahrávat pokusům o hegelianizaci Marxe, neboť spatřuje hlavní příčiny Marxovy materialistické kritiky Hegela a Marxova přechodu k materialismu vůbec v působení praktického politického boje na straně vykořisťovaných pracujících mas.

V této souvislosti se zdá velmi šťastnou formulace Palmira Togliattiho, který píše, že Feuerbachova filosofie „urychlila postup osvobození, jenž u Marxe již probíhal, že přispěla k uzrání myšlenky, která se vypracovávala.“⁴⁰⁵) Ano, Feuerbach urychlil Marxovo zrání, ne víc než urychlil, ale také ne méně. To znamená, že v tomto konkrétním procesu geneze marxismu byl Hegel historicky i věcně významnější, důležitější, nepostrádatelnější než Feuerbach – čímž nechceme říci, že úloha urychlovatele nebo prostředníka není úloha čestná. A domníváme se, že to nebude nesprávná interpretace Togliattiho formulace, odvodíme-li z ní závěr, že urychlování vždy působí na něco, co zde již je alespoň v zárodku, co v přijímajícím víceméně latentně již existuje; že tedy Feuerbach byl jen prostředníkem, jenž aktivoval to, co u Marxe již bylo, že působil jako stimulans, jako katalyzátor, a že by to tedy *v zásadě*, za jiných detailních podmínek (nikoli ovšem za *základně* jiných historických, tj. *společenských* podmínek) bylo šlo i bez něho.

Naši interpretaci – která se vztahuje pouze k Feuerbachově urychlovatelské, zprostředkovatelské úloze vzhledem k Marxovi a není zde proklamována jako *obecná* teze o úloze „prostředníků“ vůbec a v dějinách filosofie zvlášť – nepřímou potvrzuje zajímavá poznámka Togliattiho o tom, že Antonio Labriola dospěl k marxismu od Hegela přes Her-

barta!⁴⁰⁶) Tedy: od Hegela je to — zdá se — zákonitě. Feuerbach zde nemusel být.

Nezbytnost Hegela jakožto *hlavního* historického zdroje při vypracování marxistické *metody* byla dána tím, že za tehdejších historických podmínek vznikání marxismu politické panství buržoazie znemožňovalo plný rozvoj vlastní tvůrčí práce v marxistické filosofii, takže objevit samostatně dialektickou metodu a důsledně ji propracovat bylo tehdy dílo tak náročné, že bylo nad síly jednotlivce; tam, kde skutečně došlo k takovému „znovuobjevení“ dialektiky bez znalosti Hegela, byly to buď jen útržky dialektiky, jednotlivé dialektické postřehy, nebo to neslo zřejmé stopy diletantismu (jako např. u Josefa Dietzgena).

Dospět od Hegela k dialektickému materialismu bylo pak tehdy skutečně možno několikařkými cestami: přes starý filosofický materialismus, jak se s ním v různých variantách a v různě vyspělých stupních shledáváme v průběhu celých dosavadních dějin filosofie, přes francouzské materialisty 18. století nebo přes ruské revoluční demokraty, přes přírodovědecké poznatky atd. atd., přičemž všechny tyto cesty a jejich nastoupení je konec konců podmiňováno určitým stupněm rozvoje třídního boje proletariátu a určitým poměrem jednajících třídních sil (o osobní účasti filosofově na tomto boji ani nemluvě). — Dnes ovšem je již zbytečné dělat tyto okliky, dnes lze na celém světě sáhnout přímo k nejčistšímu prameni, ke klasikům marxismu-leninismu, a tyto naše poznámky mají svoji platnost pouze pro doby oddělené od naší éry vznikem socialistické světové soustavy.

Ale zanechme těchto úvah, které mají poněkud spekulativní charakter. Dějiny probíhaly v případě námi sledovaném tak, že Marxovi byl v jeho myslitelském vývoji, určovaném v nejhlubších kořenech jeho praktickými zkušenostmi z aktivně prožívaných společenských zápasů, a tedy — ještě hlouběji — vznikem moderní dělnické třídy a jejím bojem za odstranění každého vykořisťování člověka člověkem, vydatným pomocníkem při překonávání hegelovského idealismu nesporně Feuerbach. Ale dějiny tohoto Marxova vývoje nám říkají i to, že marxismus nikdy nebyl a nemůže být mechanickou syntézou Hegelovy dialektiky a Feuerbachova materialismu.